

Головащенко С. І.

«ПРАВИЛА ДЛЯ РУКОВОДСТВА ПРИ СОСТАВЛЕНИИ ОБЪЯСНИТЕЛЬНЫХ ПРИМЕЧАНИЙ К РУССКОМУ ТЕКСТУ БИБЛИИ» Я. О. ОЛЕСНИЦЬКОГО: ПЕРЕДІСТОРІЯ РОСІЙСЬКОЇ ТЛУМАЧНОЇ БІБЛІЇ

Уперше введений до наукового обігу та проаналізований у відповідному ідейному та методологічному контексті один з документів, що свідчить про характер та особливості участі професури Київської духовної академії у здійсненні масштабного науково-богословського проекту кінця ХІХ - початку ХХ ст. - укладенні тлумачної Біблії на основі російського Синодального перекладу.

У цій розвідці звертаємо увагу читачів головним чином до документа, що з'явився на початку 1877 р. у Київській духовній академії у відповідь на спеціальне доручення Святішого Синоду. Цей документ видається цікавим, по-перше, тому що виник він у доволі своєрідних культурних та ідеологічних обставинах. По-друге, його контекстуальний аналіз здатен, на нашу думку, дещо прояснити і теоретично реконструювати основні ідейні принципи та герменевтичні програми, що визначали розвиток бібліології та біблеїстики в КДА наприкінці ХІХ - початку ХХ ст.

За указом Св. Синоду від 20 листопада 1876 р. за № 3723, на Київську духовну академію покладалося завдання скласти пояснювальні примітки до російського тексту Біблії - а саме до повчальних книг Старого Завіту. Рада Академії 22 грудня 1876 р. доручила сформулювати відповідні принципи та правила для цієї роботи екстраординарному професору КДА Я. О. Олесницькому. Професор Олесницький такі правила уклав, і 28 січня 1877 р. їх було подано на розгляд до спеціальної комісії [1]. Загалом схвальна доповідь комісії з рекомендаціями впровадження цих правил міститься у Протоколі загальних зборів Ради Академії від 25 лютого 1877 р. [2].

Як бачимо, цю роботу було доручено Я. Олесницькому майже одразу після захисту ним дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора богослов'я [3]. Рада КДА, таким чином, продемонструвала високий ступінь довіри до рівня освіченості та практичної підготовки Олесницького як біблеїста - дослідника та викладача. Відповідно значущими мали б бути і підстави для такого доручення, зробленого до того ж у всеросійському масштабі. Підстави ці вочевидь були

створені появою у 1876 р. повного російського перекладу Біблії - так званого Синодального. Синодальний переклад Біблії виявився внутрішньо суперечливим - як у принципах та наслідках створення самого тексту, так і в тих ідейних обставинах, що супроводжували його появу та запровадження у тодішнє церковне та культурне життя.

Переклад створювався як «пам'ятка церковна» та водночас, за висловом історика-сучасника, і «народна» [4]. Об'єктивно він мав задовольнити суспільну потребу в загальнодоступному, зрозумілому для широкого православного загалу біблійному тексті. Ще до виходу Синодального перекладу зазначалося про «спільне відчуття потреби у перекладі Біблії російською мовою», тобто потреби компенсувати «темряву та невірність» багатьох місць слов'янського тексту, які викликали масове звернення світських людей до іноземних перекладів, як до «каламутних вод, щоби хоч якось втамувати свою спрагу». До іноземних перекладів зверталися і за роз'ясненням біблійного тексту - бо «темрява слов'янського тексту настільки є великою, що читач не лише не бачить у тексті відношення до предмету мови, а й думки на той час, як загальне спрямування нинішньої доби шукає саме ясності понять». Для нашої теми покажемо вже те, що й тоді створення «вірного перекладу», зіставленого з грецьким текстом так само, як і з єврейським за умови мінімального відхилення від слов'янського перекладу, рекомендувалося супроводити «вступами до кожної книги та пояснювальними примітками», щоб «малозручні для розуміння місця не створили приводу для хибних тлумачень» [5].

Проте виявилося, що і сам Синодальний текст потребував роз'яснень. Промовистим тут є критичне свідчення сучасника, який в цілому прихильно ставився до цього перекладу: «... ця система перекладу ... є досить непевною і не піддається якимось точно визначеним правилам. Змішування... двох текстів з наданням переваги в одному випадку єврейському, в іншому грецькому, і було, і назавжди залишиться справою сваволі перекладачів, і немає жодних засобів покласти край цій сваволі. Деякі герменевтичні правила .. не надають допомоги і не обмежують сваволі у всьому безкінечному розмаїтті різночитань між єврейським та грецьким текстами...» [6].

Критичної щодо Синодального перекладу позиції дотримувався, як відомо, духовний письменник та екзегет єпископ Феофан (Говоров), який у різні роки був і викладачем КДА, і ректором СПбДА. Він критикував російський переклад саме за «неузгодженість зі слов'янським текстом» як за справу «недоречну» й «грішну» [7]. Висловлюючись інколи надто різко з приводу цього перекладу, називаючи його «сміттям і половиною» [8], Феофан часом визнавав-таки «корисність та повчальність» Синодальної Біблії саме як «книги для читання», але не як священного тексту, наділеного «догматичним авторитетом» [9]. Попри відверто фундаменталістський характер такої позиції, вона ґрунтувалася на доволі масовій реакції на новий біблійний переклад серед духовенства та мирян і відображала реальну проблему - як ідеологічну, так і герменевтичну.

Перемогло все ж прагнення державної церкви, залишивши Синодальний переклад Біблії «книгою для повчального читання», надати йому в очах широкого загалу вірних найвищої авторитетності. Прагнення це було цілком зрозумілим в контексті протистояння імперської державно-церковної системи протестантським релігійним рухам, які активно апелювали до тексту Біблії, та атеїзму й вільнодумству, поєднаним із соціалістичними рухами, що народжувалися й міцніли тоді не лише в Росії, а й у світі.

Так, 1869 р., ще перед остаточним виданням повної Синодальної Біблії, царем та Синодом було ухвалено заснування місіонерського «Товариства для поширення Святого Письма в Росії». Товариство діяло через православних парафіяльних священників та через спеціальних книгонош, котрими могли бути люди, здатні не лише продавати книги, а й роз'яснювати і тлумачити Біблію.

Аналогічні завдання ставилися й перед низкою інших товариств, братств, гуртків, вечірніх та недільних шкіл та курсів, організованих за

участю православних священників. Найвідомішим стало засноване 1881 р. «Товариство з поширення релігійно-моральної просвіти в душі православної церкви». «Популярність» російського біблійного тексту мислилася тут, очевидно, як проекція горезвісних «православної» та «народності». От у такому контексті й виникло завдання Св. Синоду духовним академіям підготуватися до укладення великої тлумачної Біблії на основі російського Синодального перекладу і відповідно з'явилися «Правила» Я. О. Олесницького [10].

* * *

У першому ж пункті так званої «загальної» частини «Правил» наголошувалося на тому, що «примітки повинні бути популярними». Тут відобразилася вже зазначена орієнтація на масового читача, оскільки Синодальний переклад став біблійним текстом, офіційно дозволеним для масового читання вірними. Застереження проти надмірного застосування «критичних прийомів», «спеціального аналізу», «посилань на наукові дослідження та коментарі» мали, як видно, подвійний характер. З одного боку, планувалося уникнути масового в тодішньому академічному середовищі захоплення іноземними джерелами та методами, найчастіше ідеологічно не безперечними для православного прочитання Біблії. З іншого боку, тут проявилися намагання актуалізувати для сучасності та для широких мас вірних «рідну» святоотцівську спадщину [11]. Водночас автор «Правил», як учений-біблеїст, не міг не прагнути якомога більше розширити коло джерел та відомостей для роз'яснення тексту Біблії. Хоча й, ризикуючи втратою задекларованої «популярності», Олесницький діяв за принципом «що не є забороненим, то є дозволеним».

У «загальних» правилах - 2-му, 3-му, 4-му, де йшлося про необхідність досягати викладу «категоричного», «короткого», «пов'язаного з текстом», також можна помітити орієнтацію на досягнення популярності викладу. Проте конкретний зміст цих правил загалом мав прагматичний характер і спрямовував швидше на оптимізацію викладу згідно із завданням самих приміток, жанром та змістом пояснюваного тексту: «Оскільки зміст повчальних книг є релігійно-повчальний, то саме цей бік справи головним чином матимуть на увазі і примітки. Хоча, залежно від характеру тексту, до приміток можуть входити відомості з різних галузей науки, але тільки такою мірою, котра є необхідною для ясного уявлення даного місця, узятим в собі самому». Конкретизувалося також завдання уникнути надмірного «академізму», а також «шкіль-

ної» деталізації: «Абстрактні міркування про рух думки тексту, так само, як і всі питання, що становлять предмет науки вступу до св. Писання, не будуть мати місця».

Основна формула 5-го «загального» правила зазначає: «Примітки робляться за порядком тексту російського синодального перекладу та підрядкові. Кожна примітка стоятиме незалежно від інших, маючи перед собою виноску в такому вигляді: Пс. 10, ст. 4, далі йде вислів, що потребує пояснення, та саме пояснення». Ця формула для нас виявляється, на перший погляд, зі свого звичайно формального боку; на рівні ж свого глибшого сенсу вона фіксувала та унормовувала необхідність задоволення важливої суспільної потреби у виробленні демократичного, популярного жанру «тлумачної Біблії»: загальнодоступного біблійного тексту із загальнодоступними за формою та змістом пояснювальними примітками.

Особливу увагу дослідника привертають 20 пунктів так званих «окремих» («спеціальних») правил, що формально розвивали 5-й пункт правил «загальних». У цих «окремих» пунктах формулювалися критерії, за якими мали б визначитися біблійні слова і вирази, що потребують пояснення у планованих майбутніх підрядкових примітках.

Критерії ці, в свою чергу, - і це важливо підкреслити - були визначені й сформульовані Я. Олесницьким на підставі певної ісагогічної та герменевтичної програми. Така програма, поперше, об'єктивно була результатом становлення світоглядної та інтелектуальної позиції самого Олесницького як біблеїста - фахівця з давньоєврейської мови та біблійної археології, талановитого дослідника й викладача. Причому у цій своїй позиції Олесницький виявляв суперечливу взаємодію якостей критично настановленого вченого-дослідника, з одного боку, та апологетично заангажованого викладача церковного навчального закладу - з іншого.

По-друге, ця програма стала ознакою складної духовно-інтелектуальної еволюції київського (ширше - загальноросійського) духовно-академічного середовища, яке у другій половині XIX - на початку XX ст. розвивалося на тлі взаємодії зовнішніх та внутрішніх тенденцій. Так, полеміка з ліберальними та раціоналістичними течіями у тодішній західній біблеїстиці об'єктивно зумовлювала критичну рецепцію у різних галузях досліджень Біблії. Ця полеміка суттєво визначала зміст і проблематику пошуків у сфері біблійної ісагогіки та герменевтики. У складній взаємодії внутрішніх потреб та зовнішніх впливів розви-

валася також біблійна текстологія. Інтенсивне опрацювання слов'янських, грецьких та єврейських текстів у XIX ст. було стимульоване створенням низки біблійних перекладів (зокрема, переклади Російського Біблійного Товариства, Синодальний переклад). Зовнішніми ж стимулами відповідних пошуків стали палеографічні й текстологічні здобутки західних дослідників другої половини XIX ст.; потужний розвиток текстуальної критики, критики джерел та літературної форми; практика підготовки критичних видань Біблії. Важливим було питання про можливість конституювання православної біблеїзнавчої науки як систематизованої галузі знання і навчальної дисципліни.

Проблема викладу знань про Біблію тісно пов'язувалася із церковно-дидактичними завданнями духовно-академічного богослов'я. Підготовка підручників з ісагогіки, герменевтики, потреба наукового викладу, узгодженого з церковною традицією, а тепер, як бачимо, і потреба у створенні популярної тлумачної Біблії, були актуальними завданнями.

Більшість відомих київських православних біблеїстів означеного періоду сповідувала принципи так званої «старої» ісагогіки та герменевтики, що базувалися на святоотцівському досвіді біблійної екзегези. Поступово, поряд із запереченням протестантського лібералізму та різних форм раціоналізму у біблеїстиці, часто в ході полеміки православна традиція засвоювала й продуктивні здобутки у сфері текстуальної, історичної, філологічної, літературної та інших форм біблійної критики. Визнавалася і необхідність всебічного контекстуального аналізу як передумови екзегези. Ця поміркована та компромісна рецепція згодом отримала в православ'ї та католицькій назву «нової» ісагогіки та екзегези [12]. У такому контексті й варто оцінювати «окремі» правила Я. Олесницького: як феномен, що відображав не лише індивідуальні погляди, а мав і загальне значення як висловлення певної корпоративної позиції - з огляду на схвальну оцінку цього документа фахівцями - професорами КДА.

«Окремі» правила — 1-е, 2-е, 3-е, а також 16-е та 17-е визначали потребу в освоєнні та вирішенні текстологічної та герменевтичної колізії, одним з проявів якої та водночас однією з версій розв'язання якої і став Синодальний переклад Біблії. Народжений на текстуальному й культурологічному «перетині» текстів давньоєврейського масоретського, грецького Септуагінти, частково латинського Вульгати і прийнятого церквою слов'янського, Синодальний переклад сам

по собі був і текстуальною, і герменевтичною проблемою. Фіксована як учасниками, так і спостерігачами перекладацького процесу протягом усього XIX ст., ця проблема неминуче шукала прагматичного вирішення. Версію такого вирішення на підставі оптимального зіставлення різних мовних традицій для популярного роз'яснення важких місць російського перекладу і пропонував у зазначених «окремих» правилах Я. О. Олесницький.

Від простого пояснення - «перекладу або перифразу» - єврейських, грецьких та слов'янських слів, що залишилися в російському тексті без перекладу (правила 1-е, 2-е, 3-є) автор «Правил» рухався в бік уточнення й роз'яснення значення «місць сумнівних», російський переклад яких став наслідком критичного зіставлення грецького, слов'янського та давньоєврейського масоретського текстів Біблії. Тут Олесницький допускав зазначення у коментарях «можливих припущень щодо думки, вираженої текстом, висунутих на основі стародавніх перекладів та відповідних міркувань» (правило 16-е), а також «вказівок на різночитання масоретського та LXX» із «зазначенням усіх відхилень грецького тексту від єврейського в колі повчальних книг», причому грецький варіант тексту пропонувалося повністю, «без всіляких застережень», уміщувати у примітках (правило 17-е). Щодо цього правила, то тут, можливо, відобразилася професійна позиція самого Я. Олесницького як гебраїста та перекладача, схильного приймати саме «єврейський оригінал» [13].

Втім така позиція виявилася цілковито конгеніальною до позиції перекладачів повчальних книг - авторів виданого Св. Синодом російського перекладу: текстологічні та перекладацькі преференції, значною мірою запозичені з європейської біблеїстики, часто з протестантського середовища, були поширеними серед професури російських духовних академій.

Переважаюча більшість решти так званих «окремих» правил, запропонованих Я. Олесницьким, апелювали до історичного, географічного, культурного контексту при роз'ясненні тих чи інших біблійних повідомлень, поданих через російський Синодальний текст. Тут знову автор цілком органічно виявлявся як біблеїст-професіонал, основною сферою наукових зацікавлень якого, окрім давньоєврейської мови та літератури [14], біблійної текстології та літературної критики [15], були старозавітна історія, географія, релігійне та суспільне життя, культура повсякденного побуту, спроектовані у сучасність через призму біблійної археології [16].

Так, як предмет роз'яснення Олесницький зазначив відсутні у загальнодоступних навчальних джерелах (за висловом автора: у «загальній географії» і «загальній історії») власні імена осіб, народів, назви місцевостей, маловідомих рослин та тварин, назви місць відомих, проте специфічно висловлених (правила 4-е, 5-е, 6-е), «технічні вирази» або незнайомі читачеві єврейські музичні терміни у надписах до псалмів (правила 7-е та 18-е). Тут вимагалось пояснення переважно «простого значення» у «короткій фразі» та «простому вислові».

Однак в окремих випадках в разі необхідності пропонувалося контекстуальне роз'яснення: «вказувати на властивість, на яку в даному місці натякає контекст»; «роз'яснення історичних обставин з того боку, з якого вони входять у текст»; прояснення «натяків на народні звичаї та установлення, народні вірування давніх євреїв або взагалі давніх народів, вказівок на невідомі пам'ятки мистецтва та інші предмети або знаряддя». Не випадково також Олесницький як філолог-гебраїст приділяв увагу до витлумачення недосконало переданих по-російському особливостей старозавітної поетики та літературної форми: «метафоричних виразів та ідіотизмів (ідіом)»; «приказкових висловів»; виразів, значення яких «може бути пояснене особливостями єврейської мови та слововживанням окремих письменників»; значення «речень багаточленних або висловлених у формі періодів, якщо в них не є явним співвідношення між членами або якщо це співвідношення слід розуміти по-особливому».

Нарешті, останні з «окремих» правил (19-е і 20-е) стосувалися уніфікації джерельної бази для укладення приміток, а також координації діяльності усіх духовних академій у створенні майбутньої «повної коментованої Біблії». Формально організаційні, ці правила, проте, виявляли своєрідність ідеології та методологічних засад для цієї діяльності, можливих для реалізації у тодішньому духовно-академічному середовищі. Так, Я. Олесницький рекомендував (правило 19-е), уникаючи суперечностей у системі приміток, «пристосовуватися до одного з існуючих коментарів, вказаних Св. Синодом для керівництва при вивченні Св. Писання, краще за все до класичного коментаря Кейля та Делича». Тут ішлося про багатотомний коментар [17], схвалений Св. Синодом для застосування у викладанні Святого Письма в духовних академіях Російської імперії, який подавав загалом консервативну ісагогічну та екзегетичну лінію [18] та протистояв ліберальним методам дослідження Біблії, репрезентованим, зокрема, відомими тоді

серед російських біблієстів творами Де Ветте [19].

* * *

У зв'язку з «Правилами» Я. О. Олесницького, на перший погляд, доволі несподівано, опинилися ще два документи, що з'явилися аж 20 років по тому, в 1896 р. Один з них - записка професора Санкт-Петербурзької ДА М. Глибоковського з викладом міркувань щодо змін у програмі та методах викладання Святого Письма в духовних семінаріях, яка указом Св. Синоду за № 429 від 24 січня 1896 р. була предметом обговорення в духовних академіях імперії [20].

Другим документом є висновок створеної на запит Синоду комісії у складі викладачів КДА: професорів С. Сольського, Я. Олесницького (!), Ф. Покровського та доцента В. Рибінського щодо міркувань та пропозицій професора Глибоковського [21].

Зв'язок цих документів з «Правилами» Я. Олесницького 1877 р. виявився, на наш погляд, не випадковим. Характер обговорення проблем викладання Біблії у духовних семінаріях, ініційований Синодом у 1896 р., висвітлив, хоча й дещо у специфічному ракурсі, те саме коло проблем, пов'язаних із суспільним функціонуванням біблійного тексту, зокрема, проблему його сприйняття у масовій релігійній свідомості в інтересах офіційної церковної ідеології. Адже духовні семінарії саме і готували парафіяльних священників - основних «медіаторів» між церковною традицією, з одного боку, та повсякденною релігійною свідомістю й практикою широкого православного загалу, з іншого.

Деякі деталі обговорення прямо вводять нас до того самого культурного, ідейного та методологічного контексту, в якому були зініційовані та вироблені «Правила» Я. Олесницького. Зокрема професор Глибоковський у своїй записці критично аналізував семінарську програму з викладання Святого Письма 1867 р. Фактично то був час створення саме старозавітної частини майбутнього Синодального перекладу. Це також був час панування саме тих принципів, правил та звичок у викладанні Святого Письма, які 1877 р. намагався скоригувати Я. Олесницький з метою якомога оптимальнішої популяризації величезного масиву традиційних бібліологічних та новітніх науково-біблієстичних знань та інтеграції цих знань з біблійним текстом російською мовою. Глибоковський, критикуючи як небажану «перевагу вступних та пояснювальних знань над екзегетичними», що створює небезпеку сумнівів, наголошуючи на першорядності «визначення керівних засад, яких трималася церква

у визначенні вартості священних писань», закликаючи зосередитися на «теоретично-фактичному обґрунтуванні повної віри у непорушність канону», запропонував правило, яке перегукувалося з одним із «загальних» правил Я. Олесницького. Так, пропонувалося найголовнішу увагу під час викладання Святого Письма спрямовувати «переважно на вивчення змісту священних книг за самими текстами, а не за шкільними посібниками, і на точність засвоєння думок в їх автентичному зв'язку та послідовності ... усілякі інші побічні відомості повідомляються лише тією мірою, якою вони є необхідними для досягнення цієї мети і не заважають цьому...» [22].

Джерела ж цих «побічних відомостей» мали б переважно бути церковно-традиційними - головним чином святоотцівськими: Глибоковський схвалює як приклад «задовільного» і «корисного» впровадження пропонованого ним принципу згадане вище петербурзьке, 1894 р., видання ісагічного вступу Я. О. Олесницького «Руководственныя о священном писании ветхаго и нового завета сведения из творений святых отцом и учителей церкви» [23].

Проте найпоказовішим стало те, що у висновках київської академічної комісії у відповідь на міркування та пропозиції Глибоковського пролунали думки про необхідність «видання шкільної учбової Біблії», яка б водночас була «належною тлумачною (курсив мій. - Авт.) Біблією». Яку роль тут зіграли об'єктивні обставини та потреби, а якою мірою ці формулювання виникли під впливом самого Я. Олесницького як члена комісії, годі нині гадати; проте такий вплив годі також і заперечувати. Адже деякі методичні вимоги, висловлені професорами КДА до бажаної майбутньої «учбової», або «тлумачної» Біблії для семінарій, є конгеніальними (чи навіть збігаються) з вимогами, колись сформульованими Олесницьким для Синодального перекладу, призначеного «для домашнього повчання» широкого загалу. Наприклад, «шкільна учбова Біблія», на думку київських професорів, мала б бути виданою «з короткими вступними відомостями на початку кожної біблійної книги та глави», до того ж «наділеною, у підрядкових примітках (курсив мій; пор. з положеннями 5-го загального правила Я. Олесницького. - Авт.), усіма тими поясненнями незрозумілих місць, потрібних учням, та *ві усім взагалі православним читачам слова Божого*» (курсив мій; пор. з положеннями 1-го загального правила Я. Олесницького. - Авт.)» [24].

* * *

Так несподівано нагадали про себе у 1896 р. «Правила» Я. О. Олесницького 1877 р.: так і не

здійснений протягом 20-ти років проект створення популярної повної тлумачної Біблії спричинив нове проголошення нагальної потреби в тексті такого жанру та масштабу - як не лише суспільної, а й церковної. Через роки відбулися ніби «пригадування» та ре-артикуляція старих принципів та пропозицій. За іронією долі, Олесницький брав участь в обох подіях.

За кілька років після обговорення пропозицій М. Глубоковського відомий представник російської біблійно-богословської школи другої половини XIX - початку XX ст., викладач СПбДА за кафедрами порівняльного богослов'я та давньої загальної громадянської історії О. П. Лопухін (1852-1904) [25] започаткував створення першої повної тлумачної Біблії на основі Синодального перекладу - «Толковая Библия, или Комментарий на все книги Св. Писания Ветхого и Нового Заветов». Лопухін устиг підготувати лише перший том, що містив П'ятикнижжя (вийшов у 1904 р. уже після смерті вченого), проте надав цій праці такого потужного імпульсу і громадського значення, що видання було продовжене зусиллями професури чотирьох православних духовних академій. Серед авторів пояснювальних матеріалів до цієї тлумачної Біблії були і представники біблійно-богословської школи КДА, зокрема, прот. О. О. Глаголев, В. П. Рибінський, М. М. Скабалланович.

«Толковая Библия Лопухина», завершена 1913 р. у 12 томах (11 за нумерацією та додатковий том 7а, що вийшов разом з 11-м), увічнила ім'я свого ініціатора і стала першим і водночас наймасштабнішим православним біблійно-богословським проектом у XX ст. Задумана як популярна праця, вона вийшла за межі простої популяризації; багато її розділів містять богословський та екзегетичний матеріал, досі актуальний для православного читача й дослідника.

Цікавим у контексті теми даної розвідки й актуальним для подальшого дослідження є питання про дійсність і документовану достовірність генетичного зв'язку між першою спробою створення тлумачної Біблії на основі Синодального перекладу, учасником якої був Я. Олесницький,

та справою, започаткованою О. Лопухіним. Бачимо, наприклад, практичне впровадження у структурі ТБЛ принципів та правил, прописаних у 1877 р. Олесницьким. У вступних статтях до біблійних книг бачимо також посилання на неодноразово вже згадану ісагогічну працю Олесницького, створену на основі святоотцівської спадщини, високо оцінену і фактично рекомендовану до такого застосування М. Глубоковським у пропозиціях 1896 р. А член комісії з оцінки пропозицій Глубоковського до змін у викладанні Святого Письма, учень і послідовник Я. Олесницького В. П. Рибінський, став одним із авторів пояснювальних матеріалів до ТБЛ. Тож можна припускати наявність принаймні ідейно-концептуальної та певної методологічної спадкоємності цих біблійно-богословських та навчальних проектів, у різні роки планованих або здійснюваних духовними академіями, в т.ч. і Київською.

Для нас же, окрім суто академічного інтересу, окрім зацікавлення в реконструкції історії певних богословських та навчальних проектів, певних ідейних та герменевтичних програм, важливим був би урок для дослідження й творення саме української біблійно-богословської та науково-біблеїстичної культури. А саме, для дослідження колишніх та здійснення нинішніх спроб творення та опрацювання біблійного тексту українською мовою. Промовистим і однаково повчальним тут є і досвід укладення першого українського перекладу П. Куліша - І. Пулюя - І. Нечуя-Левицького; і досвід критичного опрацювання перекладу І. Огієнка за океаном у повоєнний період; і досвід створення та впорядкування перекладу І. Хоменка; а також новітній досвід творення четвертого українського перекладу Святого Письма під егідою Українського Біблійного Товариства.

Коли стане дійсно актуальним укладення популярної повної української тлумачної Біблії - покаже час. Проте вивчення та засвоєння відповідного досвіду, який мала вітчизняна біблеїстика в інших культурних та політичних умовах, є не зайвим уже нині.

1. Див.: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1876/77 уч. год // Труды КДА.- 1877.- Т. III.-Приложение,-С. 194.

2. Там само.- С. 231.

3. Докторський диспут відбувся 16 грудня 1876 р. Я. О. Олесницький представляв на ступінь доктора богослов'я свій твір «Срусалим та його стародавні пам'ятки» - першу частину звіту про наукову подорож до Палестини під загальною назвою «Свята Земля». Опонентами були ординарний професор архимандрит Сильвестр та екстра-

ординарний професор П. Ліницький. (див.: Отчет о состоянии Киевской духовной Академии в учебном 1876/77 году // Труды КДА.- 1878,- Т. I.- № 1.- С. 36-37). Перед тим Рада КДА 26 листопада 1876 р. розглянула відповідне представлення богословського відділення Академії, а також відгуки майбутніх опонентів, (див.: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1876/77 уч. год // Труды КДА,- 1877.- Т. II.- Приложения.-С. 127-151). Указ Св. Синода від 24 червня 1877 р. за № 2085 про затвердження екстраординар-

- ного професора КДА Я. Олесницького в ступені доктора богослов'я було виголошено на засіданні Ради КДА 16 серпня 1877 р. (див.: Протоколи засідань Ради КДА Київської духовної Академії за 1877/8 учебний год.- Киев.: Типографія В. Давиденко, 1878.- С. 4.)
4. Див.: *Чистович И. А.* История перевода Библии на русский язык.- Второе издание.- С.-Петербург. Типография М. М. Стасюлевича, 1899. (Репринтное воспроизведение издания 1899 г.- М.: Росс. Библ. Об-во, 1997).-С. 334.
 5. Цит за.: *Чистович И. А.* История перевода Библии....- С. 139.
 6. Там само.- С. 339-340.
 7. Див., напр.: *Феофан (Говоров), еп.* Об употреблении нового перевода Ветхозаветных писаний // Душеполезные чтения.-1876.- Сентябрь,- С. 3.
 8. Цит. за: *Горский-Платонов П. И.* Несколько слов о статье преосвященного епископа Феофана // По поводу издания священных книг Ветхого завета в русском переводе.- М., 1876.- С. 17.
 9. Див.: *Феофан (Говоров), еп.* Цит. пр.- С. 6.
 10. Див.: «Правила для руководства при предполагаемом составлении в Киевской духовной Академии объяснительных примечаний к русскому тексту Библии (учительных книг), составленные, по поручению Совета Академии, экстраординарным профессором Ак. Олесницьким»: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1876/77 уч. год. // Труды КДА.- 1877,- Т. III.- Приложение.- С. 231-237.
 11. Сам Олесницький згодом став відомий як дослідник та систематизатор святоотцівської ісагогіки та екзегетики. Його ісагогічний курс (*Олесницький А. А.* Руководственные о Священном Писании Ветхого и Нового Завета сведения из творений св. Отцов и Учителей Церкви. СПб., 1894) високо оцінювали сучасники; він став хрестоматійним і досі є актуальним як цінне зібрання традиційних церковних поглядів на атрибуцію, обставини написання та правила тлумачення біблійних книг.
 12. Мені вже доводилося писати про це; див.: *Головащенко С. І.* Київська духовно-академічна традиція XIX - початку XX ст. в історії вітчизняного біблієзнавства // Наукові записки НаУКМА.- Т. 19.- Філософія та релігієзнавство.- К.: Стило, 2001.- С. 87-96.
 13. Олесницький сам був долучений до перекладацької справи у підготовчий перед появою старозавітного Синодального тексту період: його переклади пророцьких книг Ісайї, Єремії, Езекіїля, Даниїла друкувалися у «Трудах КДА» протягом 1865-1873 рр.
 14. Див.: *Олесницький А. А.* Древнееврейская музыка и пение // Труды КДА.- 1871.- № 11-12; Його ж. Ритм и метр в ветхозаветной поэзии // Труды КДА.- 1872.- № 11-12.
 15. Див.: *Олесницький А. А.* Вставки в книгу Иисуса Навина 21,42 и 24.30 по поводу 70-ти и мнение о них // Чтения Общества любителей духовного просвещения, 1878, № 1; *Його ж.* Тенденциозные корректуры иудейских книжников (соферимов) в чтении Ветхого Завета // Труды КДА.- 1879.- № 5; *Його ж.* Книга Притчей Соломоновых и ее новейшие критики.- К., 1884; *Його ж.* Книга Песнь Песней (Шир га-Ширим) и ее новейшие критики.- К., 1882, 1884.
 16. Незадовго до описуваної тут події, у 1873-1874 рр., Я. О. Олесницький здійснив свою першу наукову експедицію до Палестини (див.: Отчет о состоянии Киевской духовной Академии в учебном 1874/5 году // Труды КДА.- 1875.- Т. 4.- № 11,- С. 53). Результатом стала величезна праця з біблійної археології, історії та географії, яка як науковий звіт публікувалася в «Трудах КДА» протягом 1875-1878 рр., а також вийшла окремим виданням (див.: *Олесницький А. А.* Святая Земля. Отчет по командировке в Палестину и прилегающие к ней страны 1873-74,- Т. 1-2.- Киев, 1875-78). Досвід першої експедиції до Палестини був розвинений і в інших публікаціях цього періоду (див.: *Олесницький А. А.* Судьбы древних памятников Святой Земли.- К., 1875; *Його ж.* Путешествие одного египтянина в Палестину, Сирию и Финикию в XIV в. перед Р.Х. // Труды КДА.- 1876.- № 3; *Його ж.* Вопрос о новейших открытиях моавитских древностей // Труды КДА.- 1877.- № 10; *Його ж.* О том, как доктор Септ открыл древний храм Ваала между Иерусалимом и Вифлеемом // Труды КДА.- 1878.- № 3; *Його ж.* Гробница Аарона на горе Ор // Труды КДА.- 1879.- № 3.) Згодом Олесницький неодноразово відвідував Святу Землю у 1886, 1889, 1891 роках і брав активну участь у дослідженні стародавніх пам'яток (див.: *Олесницький А. А.* По вопросу о раскопках 1883 г. на русском месте в Иерусалиме.- СПб.- 1886; *Його ж.* Ветхозаветный храм в Иерусалиме,- СПб.- 1889; *Його ж.* Мегалитические памятники Святой Земли.- СПб.- 1895.). Поєднуючи узагальнення здобутків сучасної йому світової біблійної археології з власним дослідницьким досвідом, Я. О. Олесницький став одним з перших у Російській імперії фахівців з цієї науки у сучасному її розумінні. Вінцем наукової та педагогічної творчості Олесницького у цій галузі біблієстики став курс з біблійної археології, який вже після смерті автора почав публікувати його учень та біограф В. П. Рыбинский (див.: *Олесницький А. А.* Библийская археология. Под редакцією и с дополнениями В. П. Рыбинского. Часть I. Религиозные древности. Выпуск 1-й.- Петроград. Издание Российского Палестинского Общества, 1920.)
 17. Див.: *Keil C. F. und Delitzsch F.* Biblischer Commentar über das Alte Testament. Theile I-V: I Th. 1 B. die Bücher Moses; II Th. Profetische Geschichtsbücher; 1 B. das Buch Iosua, Richter, Ruth; 2 B. die Bücher Samuels, 3 B. die Bücher der Könige; III Th. profetische Bücher: IB. der Profet Iesaia, 2 B. der Profet Ieremia und die Klagelieder, 3 B. der Profet Ezechiel, 4 B. die zwölf kleinen Profeten, 5 B. der Profet Daniel; IV Th. Poetische Bücher: 1 B. die Psalmen, 2 B. das Iob, 3 B. das Solomoniche Spruchbuch, 4 B. Holeslied und Koheleth; V Th. Die Nachexilischen Geschichtsbücher: Chronik, Esra, Nehemia und Esther; VI Th. Die Bücher der Makkabäer. Leipzig, 1861-75.
 18. У ці ж роки в КДА було здійснено та опубліковано, до речі, за редакцією Я. Олесницького, переклад ще однієї великої праці К. Ф. Кейля. Див.: Руководство к библийской археологии. Часть I. Богослужебные отношения израильтян. Карл Фридрих Кейль, доктор и профессор богословия, член немецкого восточного и историко-теологического общества в Лейпциге. Перевод с немецкого под редакцией А. Олесницького // Труды КДА.- 1871.- № 12.- С. 1-48; 1872.- №№ 1, 3, 7,9, И, 12,- С. 49-288; 1873.- №№ 1-7, 9-12.- С. 289-464; 1874.- №№ 1-7.- С. 465-592. Часть II. Гражданственно-социальные отношения израильтян // Труды КДА.- 1874.- №№ 9, П.- С. 1-32; 1875.- №№ 2-4, 6-8, 10, 12.- С. 33-208; 1876.- №№ 3 2, 4-Ю, 12.- С. 209-384.)
 19. Див. відомої тоді працю *В. М. Л. Де Ветте*, присвячену повчальним книгам СЗ: *Commentar über die*

- Psalmen, Heidelberg, 1811; 2-te Auflage. Heidelberg, 1823.
20. *Див.*: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии 1895/96 уч. год // Труды КДА.- 1896.- Т. II.- Приложение.- С. 98-112.
21. *Див.*: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1896/97 уч. год // Труды КДА.- 1897.- Т. III.- Приложение.- С. 81-85.
22. *Див.*: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии 1895/96 уч. год // Труды КДА.- 1896.- Т. II.- Приложение.- С. 102-104.
23. Там само.- С. 104.- *Див.*: власні примітки М. Глубоковського.
24. *Див.*: Протоколы заседаний Совета Киевской духовной Академии за 1896/97 уч. год // Труды КДА.- 1897.- Т. III.- Приложение.- С. 82-84.
25. Лопухін був також редактором перших томів «Православной Богословской Энциклопедии», біблійно-історичного розділу 1-го видання енциклопедії Брокгауза і Єфрона, «Общедоступной богословской библиотеки», журналів «Церковный вестник» та «Странник», додатком до якого і виходила започаткована ним «Толковая Библия». *Див.*: про нього, напр.: *Димитрий Юркевич, диакон*. Александр Павлович Лопухин: Жизненный подвиг «аскета ученого труда» (к 150-летию со дня рождения) // Журнал Санкт-Петербургской епархии «Церковный вестник».- 2002.- № 10.)

S. Golovashchenko

«THE RULES FOR COMPOSITION OF EXPLANATORY NOTES TO THE RUSSIAN TEXT OF BIBLE» BY JOACHIM OLESNYTSKY: PREHISTORY OF RUSSIAN COMMENTING BIBLE

The important document is introduced into research practice and contextually analyzed for the first time in this article. This one is an evidence of contribution of Kiev Theological (Dukhovnaya) Academy professor's share to the dimensioned scientific and theological work of late 19th- early 20th cent. - the composition of commenting Bible on basis of Russian Synodal translation.